

PROF. DR. A. SCHILDER RA
DIRECTEUR DE NEDERLANDSCHE BANK N.V.
BESTUURLID PENSIOEN- EN VERZEKERINGSKAMER

ROBERT GUNTHER EN JAN SCHIPPER

Waar de mens kreukbaar is, wordt het systeem kwetsbaar

Als oudste van 10 kinderen kwam het thuis in Kampen wel goed uit dat Arnold aan vaders faculteit theologie ging studeren. Maar net zijn propedeuse gehaald, werden stad en kerk, faculteit en gezin, verscheurd in de theologenstrijd van 1967. Hij studeerde verder in Utrecht, bekwaamde zich in de accountancy en ontvouwde zich boordevol prudentie.

Die theologenstrijd, zou dat thans fundamentalisme heten?

> Nee, dat denk ik niet. Bij fundamentalisme denk ik aan gedreven worden door een echte ideologie, een aantal cultureel of historisch bepaalde irrationele factoren. Bij de theologen was het gewoon ontzettend doorgeredeneerd, heel rationeel, voor alles is een verhaal. En dat doet te weinig recht aan het gevoel.

U mocht van vader niet verder op de vu. Wat was het verschil met Utrecht?

> De vu is gereformeerd. Gereformeerd en Vrijgemaakt, die wonden waren nog zo vers. Ik kon het mijn vader niet aandoen. We hadden allemaal meningsverschillen, maar je blijft mensen onder mekaar. Utrecht, als je het al kerkelijk kunt noemen, was een hervormde opleiding in de brede zin: van heel orthodox hervormd tot heel liberaal vrijzinnig. De studenten uit Kampen splitsten zich uit. Met name de jongeren gingen naar Utrecht. Ja, dat was toen een groot drama. Ook in het gezin.

Hoe bent u in de accountancy terechtgekomen?

> Ik had al eerder zitten dubben tussen economie en theologie. Mijn grootvader van vaders zijde was accountant bij Van Dien geweest. Toen ik met afstuderen bezig was, mijn hoofdvak was ethiek, ben ik wat les gaan geven op de middelbare school. Dat was in de tijd van de studentenopstanden en dies meer. Dat heeft me een beetje aan het denken gezet. Want je praat over

beroepskeuzes van je leerlingen, de positie van hun ouders in de samenleving. Maar met welk recht praat je daar dan eigenlijk over? Waar had ik mijn meningen vandaan? Trouw, Vrij Nederland, Marxistische blaadjes, studentendiscussies. Toen heb ik gedacht: je zou eigenlijk wat meer van het bedrijfsleven moeten weten. Dan is die accountancy zowel leuk als handig: mijn eerste kind zat er aan te komen en dan kan je werk en studie combineren.

Na bijna 25 jaar praktiserend accountant te zijn geweest, had u er genoeg van?

> Nee. Er zat een fusie aan te komen tot Price-waterhouseCoopers en ik zou vice-voorzitter Raad van Bestuur worden. Precies op die dag, 7 mei, belde Wellink om te zeggen dat ze een vacature hadden en of ik naar de Bank wilde komen. Ik weet nog goed dat mijn secretaresse mij toch wat confuus uit een vergadering haalde: ik heb Wellink aan de lijn. Die had ik niet vaak aan de telefoon gehad, meestal Jaap Koning. Ik wist natuurlijk wel dat Tom de Swaan weg zou kunnen gaan, dat weet je als controlerend accountant, maar de lijn naar mij toe had ik never nooit gelegd. Weggaan bij Coopers was een enorme stap voor me. Ik moest toen donderdagmiddag naar Maastricht, ik was daar parttime hoogleraar, en ongeveer ter hoogte van Eindhoven stootte iemand mij aan in de trein en zei: meneer, mag ik even bij die prullenbak, u zit zo intensief in gepeins verzonken... Die vrijdagmiddag kwam ik terug in Amsterdam

ARNOLD SCHILDER (1948)

Doctoraal Theologie (hoofdvak ethiek) aan de Universiteit van Utrecht (1974) en accountancy (NIVRA 1980). Promotie (1994) aan de Universiteit van Groningen in de economische wetenschappen op een proefschrift over de onafhankelijkheid van accountants.

1998 Directeur van de Nederlandsche Bank NV, waar hij in het bijzonder is belast met het prudentiële toezicht op financiële instellingen. Tevens is hij bestuurslid van de Pensioen- en Verzekeringskamer.

Hij is lid van het Bazelse Comité van Banktoezichthouders en voorzitter van de door dit Comité ingestelde Accounting Task Force. Ook is hij lid van de Raad van Financiële Toezichthouders (RFT) en van de Standards Advisory Council van de International Accounting Standards Board.

1974 Accountant en later partner bij PricewaterhouseCoopers, waar hij de eindverantwoordelijkheid droeg voor de jaarrekeningcontrole bij onder meer Unilever NV, De Nederlandsche Bank NV, Bührmann, Océ, Elsevier Reed Finance, Otr en SEP. Daarvoor was hij betrokken bij dienstverlening aan het midden- en kleinbedrijf en aan beginnende ondernemers. Zijn advieswerkzaamheden richtten zich op bestuurlijke aangelegenheden, arbitrage, fusies en overnames, bedrijfsreorganisaties alsmede vaktechnische aangelegenheden rond controle en administratieve en verslagleggingsvraagstukken.

Voorts is Schilder parttime hoogleraar Accountantscontrole aan de Universiteit van Amsterdam. Hij heeft publicaties op zijn naam staan op het terrein van accountantscontrole, beroepsethiek, corporate governance en financiële verslaglegging. Aan hem zijn voor enkele publicaties de Sinnighe Damsté prijs en de Alfred Coini prijs toegekend.

Zijn nevenfuncties zijn onder meer voorzitter Raad van Toezicht Flevoziekenhuis, Almere, voorzitter Stichting Ondernemersklankbord, Den Haag, voorzitter Sociaal Historisch Centrum Flevoland, Lelystad, bestuurslid van de Stichting ADR, Centrum voor conflictmanagement, Den Haag en Voorzitter van het Curatorium van het Maastricht Accounting and Auditing Research and Education Center (MARC). In 1994 en 1995 was hij voorzitter van het Koninklijk NIVRA. Voorts is hij lid geweest van de Raad voor de Jaarverslaggeving van 1996 – 1998.

Schilder heeft in 2001 de onderscheiding van Ridder in de Orde van Oranje-Nassau ontvangen voor zijn bijdrage aan de ontwikkeling van de stad Almere.

en had ik besloten. Zulke dingen weet je met je gevoel eerder dan dat je je bewust bent.

De theologie van uw vader was zeer rationeel.

Een overeenkomst met accountancy?

> Bij accountancy lijkt het misschien dat er veel geredeneerd wordt, maar als je het gevoel gaat verwaarlozen ben je geheel fout bezig. Dát is een overeenkomst met theologie. Accountancy gaat over mensen die een bedrijf hebben, die plannen hebben en wat willen bereiken. Jij komt als accountant kijken hoe het gaat, of de cijfers kloppen. En je raakt in gesprek. Ga je nieuw personeel aantrekken? Ga je uitbreiden? Hoe is het met je marketing? Dat soort gesprekken heb je.

U kunt zich voorstellen dat accountants dan wel eens zo geëngageerd raken met het bedrijf dat ze interpretaties onderschrijven die op korte termijn toevallig heel goed uitkomen?

> Ja, dat is natuurlijk een risico. Je zit voortdurend in spanningsvelden. Als het erop aankomt, gaat het om aangelegenheden waar keuzes gemaakt moeten worden. Rechtlíjnig komt niet in de gedrags- of beroepsregels voor. Er staat onafhankelijk, er staat onpartijdig, er staat deskundig. Gek genoeg stond er niet integer in, maar dat komt erin.

Bent u teleurgesteld in de beroepsgroep?

> Wat in Amerika gebeurde, is natuurlijk heel vreselijk. Arthur Andersen, een prachtig kantoor met een geweldige ethiek, en dan toch zo geruïneerd. Als je bent opgevoed met talk straight, think straight zoals bij Andersen het geval was, maar tegelijkertijd behept met zo'n grote aandrang om je klanten te dienen... Dat kan heel goed zijn, die dedicated toewijding, maar je kunt dus ook te ver gaan. En ze zijn veel te ver gegaan.

Met gevolg dat overal de boel flink wordt opgeschud.

> Het is pijnlijk en verdrietig om te zien, maar ik hoop van harte dat er toch een soort Feniks oprijst. Ik ben daar nog niet helemaal gerust op: er wordt nog te veel afgedaan met practical jokes, vol leedvermaak. Je moet na een griep niet te snel denken dat je wel weer in de scherpe wind kan staan als je niet heel goed aangekleed bent.

**'PRINCIPLES JA,
MAAR WEL
BEHOORLIJK
UITGEWERKT'**

Toezicht als panacee?

> Er is nu veel gekrakeel en georganiseer. Maar het gaat er om wat er gebeurt in het accountantshart en binnen het accountantsberoep.

U bent vast meer een man van principes dan van rules?

> Ik vind dat ook een goed uitgangspunt, maar de tegenstelling zint me niet erg. Als je denkt dat je het alleen met vage, brede principes afkunt, dan denk ik dat je het onderschat. Ook de IASB zegt: principes ja, maar wel behoorlijk uitgewerkt. Niet dat je denkt dat je elke case en alle casuïstiek precies kunt beschrijven en een soort stappenplan kan volgen. Want zo werkt het niet in het hoofd. Maar je moet wel iedere keer terug naar: waar ging het nu echt over, wat bedoelen we ermee.

Hoe de Atlantische kloof overbruggen?

> Er gebeurt al wel het een en ander. De Amerikaanse toezichthouder vindt intussen dat er een studie moet komen naar dit verhaal van principes- versus rules-based. Met de vraag: als wij onszelf meer naar principes-based zouden willen bewegen, wat betekent dat dan? Kan dat zomaar in een samenleving die heel anders in mekaar zit? En als je toch ziet wat wij in het Bazels Committee voor mekaar kregen; een gezamenlijk nieuw akkoord voor de kapitaalsvereisten is toch geen sinecure.

Maar dat zijn allemaal banktoezichthouders, daar hangt het hele financiële systeem vanaf, daar is convergentie een conditio sine qua non.

> Daar heb je een punt. Ten diepste wat deze mensen verenigt, is de zorg voor de stabiliteit van het financiële systeem. Daarom loopt het in Frankfurt ook goed in de ECB, want daar zit het hetzelfde: hoe zeer je ook zakelijk van mening kunt verschillen, dat besef brengt je iedere keer weer bij mekaar. Blijft de piketpaal dat we door op die manier meer naar elkaar toe te groeien, een belangrijke stap hebben gezet. Tegelijk zijn Amerikanen natuurlijk op sommige terreinen heel consistent en lastig als ze eenmaal op een bepaald spoor zitten.

Zijn er meer zwaluwen?

> Ik zat even na te denken over een parallel met de verzekeringstoezichthouders, maar dat is zelfs in Amerika nog veel gediversificeerder. De beweging tussen de internationale verzekeringstoezichthouders is ook lastiger. Tussen de

beurstoezichthouders, verenigd in IOSCO, gaat het heel redelijk

U bent intussen ook bestuurslid van de PVK.

> Ja, en het kost flink veel tijd. Ik zit daar in principe elke donderdag en nog wat tussendoor, pakweg anderhalve dag per week. Plus alle stukken die erbij horen. Ik heb daar ook een volledige bestuursagenda, overleg met het Verbond van Verzekeraars, de Raad van Toezicht, pensioenkoepels, dat hoort er allemaal bij.

Witteveen kan het toch in zijn eentje wel af?

> Nou, zelf bestrijdt hij dat. Je vormt een bestuur van drie, dan moet je ook zorgen dat je er bent met zijn drieën. En Witteveen is op zijn tijd ook hier.

Toezicht is al zo duur.

> We krijgen niks extra hoor! Goed toezicht kost geld. Je ziet dan ook de kosten bij de PVK stijgen, omdat er behoorlijk extra wordt geïnvesteerd in de toekomst. Juist vanmiddag op de directievergadering van de Bank hebben we een stuk staan over financiering van het toezicht, omdat Financiën een nota ter consultatie heeft ingestuurd.

DNB heeft eigen inkomsten, u kunt uw eigen broek ophouden.

> Ja, maar het toezicht heeft een ZBO-karakter. Het wordt verricht onder de politieke verantwoordelijkheid van de ministers van Financiën, c.q. Sociale Zaken als het gaat om pensioenen. Je ziet de laatste jaren de ontwikkeling naar een zelfstandige verantwoording, met een begroting vooraf en toezicht door de Rekenkamer. Daarom is nu ook meer discussie ontstaan over wat een faire benadering is.

Is het een principiële of meer een polderdiscussie?

> Ik denk niet dat ter discussie staat dat je iets doet ten dienste van de samenleving in algemene zin. Bijvoorbeeld het iedereen achterna zitten die ten onrechte zonder vergunning zich in de markt beweegt, kun je toch moeilijk doorberekenen aan degenen die wel een vergunning hebben. Dat zou een beetje onaardig zijn. Vandaar dat Financiën denkt dat een deel, bijvoorbeeld 15%, uit algemene middelen moet komen en het grootste deel uit doorberekening. Dan krijg je allerlei discussie over hoe en op grond waarvan. Een belangrijk punt voor de banken is dat

**'TOEZICHT
HEEFT EEN
ZBO-KARAKTER'**

**'OPEENS IS
DIE AFSTAND
AMSTERDAM-
APELDOORN
HEEL KLEIN
GEWORDEN'.**

zij ook een heleboel leveren aan statistieken en gegevens voor betalingsbalansen.

Hoe doen ze het in andere landen?

> Je ziet in het algemeen dat waar het toezicht in of nabij de centrale bank ligt, de kosten binnen de centrale bank blijven en waar er een zelfstandig toezichthouder is, die doorberekent.

En dat is ook logisch, want waar moet het anders blijven?

*Lukt het al een beetje binnen de Raad van Financiële Toezichthouders?**

> Dat lukt heel goed. Docters van Leeuwen uit zich daar ook altijd heel tevreden over.

Ex-vk'er Vermaat indiceerde laatst in De Actuaris dat het toch vooral een machtsspel is.

> Met alle permissie, maar Vermaat is er de laatste jaren natuurlijk niet meer actief bij betrokken.

Docters van Leeuwen en Witteveen zijn gepokt en gemazeld in de Haagse slangenkuil.

> De hele overheidswereld, omgaan met ministeries, Financiën natuurlijk in het bijzonder, was voor mij een blanco plek. Maar ik zit hier niet in m'n uppie...

Wellink en Brouwer behoorden inderdaad zelf ooit tot de inner circle.

> Natuurlijk, dat was voor mij ook een van de redenen om hier te komen. De eerste was het maatschappelijk belang. Maar verder het team waarmee je werkt, gouden collega's met zoveel ervaring. Ik heb zeker de eerste jaren mijn ogen en oren wijd open gehad om op dit gebied wat te leren. Niet aan slangenkuilgedrag natuurlijk, daaraan hoop ik ook niet gewend te raken en zo is het ook niet hoe het gaat. Ik ervaar een inten-

sief en zakelijk goed overleg, waarbij je regelmatig tegengestelde belangen hebt. Natuurlijk heeft ook iedere organisatie zijn eigen ambities en belangen.

Er is geen bank die de Bank ooit zou durven tarten, maar de vk toonde zich altijd lankmoedig tegenover de verzekeraars.

> Ik denk dat als je kijkt naar het recentere gedrag van de pvk, dat daar weinig sprake van is. Bijvoorbeeld worden degenen die nu te laat rapporteren, redelijk hard achter hun voddens gezeten. De pvk is nu twee jaar bezig met een forse kwaliteitsslag. Dat hele reorganisatietraject Focus, dat Witteveen aanvankelijk in zijn eentje had ingezet, begint echt handen en voeten te krijgen. Er zijn nieuwe managementbenoemingen gedaan, elementen in de organisatiestructuur aangepast, functiebeschrijvingen gemaakt et cetera.

De culturen groeien door de kruisbenoemingen naar elkaar toe?

> Dat geeft wel een nieuw gevoel. Het is een zichtbaar formeel anker, waardoor mensen zien dat het kennelijk menselijk is. Het heeft een heleboel bewegingen veel makkelijker gemaakt. Het is heus niet zo dat alleen de personen Witteveen en ik nu zo'n geweldige prestatie hebben geleverd.

Kist bevestigde een jaar geleden dat de verzekeraars eens moesten ophouden met hun sektarisme.

> Kist is altijd heel consistent geweest. Bij mijn weten was hij de eerste die in een groot gezelschap zei dat die kruisbenoemingen tussen toezichthouders een goede zaak was.

Ik doel op het staken van het verzet tegen het functionele toezicht.

> Dat is precies wat ik zeg. Dat heeft toen in de pers veel aandacht gekregen, alsof hij toen opeens het verzet brak. Kist zei alleen op dat moment wat hij een half jaar eerder ook al gezegd had. Hij zag de waarde van dit soort formele verankeringen. Die samenwerking gaat zo goed en is zo intensief. Opeens is die afstand Amsterdam-Apeldoorn heel klein geworden.

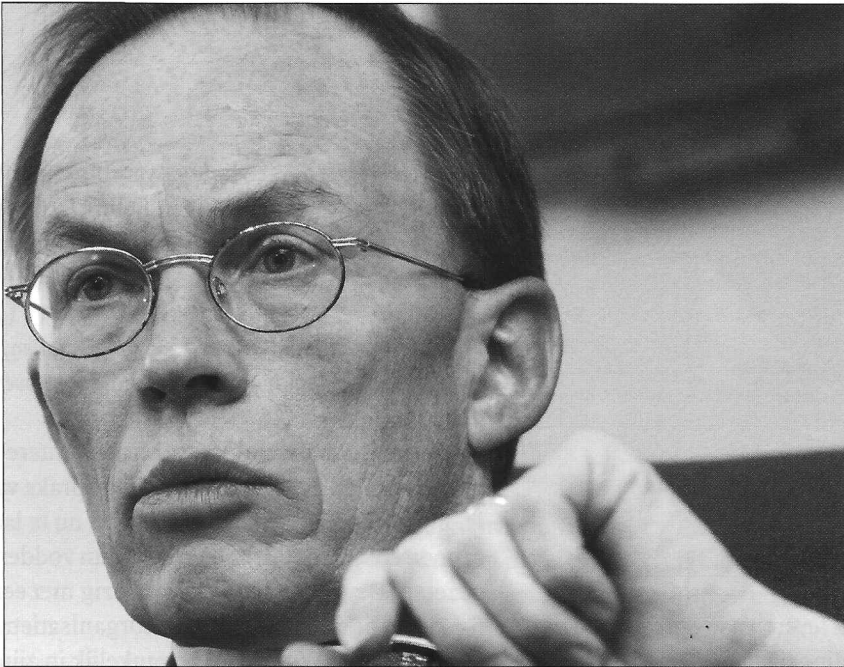
Bij drie heb je voortdurend wisselende coalities.

Bestaat zoiets als de juridische versus de economische benadering?

> Ik kijk er zo niet naar. Wellink vindt zichzelf

Prof. Schilder over belang integratie DNB en PVK

* Het gesprek met prof. Schilder vond plaats op 3 december 2002, dus voordat de integratie van DNB en PVK werd aangekondigd. Daarover zei de heer Schilder desgevraagd: 'Door de expertise en ervaring van beide instellingen te bundelen wordt de effectiviteit, de marktgerichtheid en efficiency van ons toezicht verder versterkt. Dat is in belang van de stabiliteit van het financiële systeem en brede zin alsook in het belang van allen die geld hebben toevertrouwd aan financiële instellingen. Ook is het goed voor de kwaliteit en reputatie van de instellingen zelf.'

'GROOT RESPECT HEB IK VOOR ARTHUR DOCTERS VAN LEEUWEN'

waarschijnlijk een onvoldoende jurist, voor mij is hij een geweldig goede jurist. Is Witteveen meer jurist of meer econoom? Het is maar net van waar je kijkt. Soms moet je even ergens scherper op door gaan, soms is het verstandig Prinzipienreiteri vóór te blijven. De centrale vraag is altijd: wat is de essentie? Groot respect heb ik voor Arthur Docters van Leeuwen en de manier waarop hij de essenties eruit pakt. Daardoor heeft hij ook in het internationale overleg die positie als voorzitter van CESR. Als mensen zeggen dat hij heel intelligent is, bedoelen ze daar volgens mij mee dat hij in een ingewikkelde discussie heel snel de vinger bij het pijnpunt legt. Dat is fantastisch om mee te werken.

Van mensen die met de Autoriteit-FM te maken hebben, hoor ik nog wel eens de opmerking dat men daar vindt dat de PVK en DNB zich nog altijd zo vereenzelvigen met de onder hun toezicht gestelden.

> Goh, wat sneu. Ik hoor die dingen ook wel, maar ik heb er niks mee. Het is bovendien niet zo. Wel gaat prudentieel toezicht op een andere manier met de materie om dan het gedrags-toezicht. En ook met de personen die erbij betrokken zijn. Maar niet in de zin van vereenzelvigen met. Wat wij meer doen is in concrete gesprekken en in degelijke brieven en alles wat eromheen zit, tegen een instelling zeggen: dat en dat moet anders. Waar de Autoriteit FM mee te maken heeft, is met die hele grote massa van allerlei individuele kleine spelers. Daarmee krijgen ze iets van zeg, een politieoptreden. Zij bestrijken een enorm gebied van mensen en ja, daar kun je geen individuele gesprekken mee gaan voeren.

Docters van Leeuwen roept wel heel vaak dat het onder-

scheid tussen prudentieel en gedragstoezicht zo klaar als een klontje is. In hoeverre denkt u dat dit onderscheid ook houdbaar is?

> We hebben met volle inhoudelijke overtuiging deze keuze gemaakt. We wisten in het begin ook niet dat we hier zouden uitkomen. Je begint zoiets gewoon in gesprekken, bij tijd en wijle zeer moeizaam, maar we zijn er toch met zijn allen goed doorgekomen. En we hebben zeker nog huiswerk te doen. Dat is de klacht die ik het meest hoor uit de sector: alles mooi en aardig, conceptueel allemaal nog te volgen, maar in de praktijk moet nog blijken dat die toezichthouders ook inderdaad verschillende dingen doen. Wat toezichthouders zo eigen is, is ze het allemaal heel grondig, heel goed en heel intensief willen doen: dat je niks ontsnapt. Daar moet je natuurlijk praktische compromissen in sluiten, maar toch. Neem de continuïteit van geautomatiseerde systemen. Dat is typisch een voorbeeld van als je er niks over afspreekt, dan ga je er allebei naar kijken. Daar moet je keuzes in durven maken: een van de twee kijkt ernaar en de ander wacht dat rustig af.

Ooit leek het duidelijk: integriteit betekent zowel onkreukbaar als onkwetsbaar. Maar volgens Docters van Leeuwen is dat niet jullie afbakening.

> Je mag het zo ook niet scheiden: waar de mens kreukbaar is, wordt het systeem kwetsbaar.

En blijkens Enron en zijn accountant, en alles wat daarna kwam, is kennelijk ook het omgekeerde waar.

> Daar ben ik het mee eens. De moraal is dan uiteindelijk dat je aan beide kanten veel aandacht moet besteden.

Corporate governance, accountancy, investment banking, analistendom, de hele keten is gaan schuiven.

> Er is iets grondig mis op het vlak van checks en balances. Het hield me al jaren bezig. Ik ben in '94 gepromoveerd op het thema van onafhankelijke accountancy. Over transparantie van de accountantskantoren was de stelling al: vergelijk eens wat accountants over zichzelf vertellen aan de buitenwereld met dat wat zij aan klanten over zichzelf moeten vertellen.

'KREDIETRISICO'S DIE GETRANSFEREERD KUNNEN WORDEN NAAR VERZEKERINGS- BEDRIJVEN'

Is transparantie de oplossing?

> Mede. Maar het is inmiddels niet meer genoeg. In 1999 zei ik vanwege de commerciële ambities van de accountants in een speech al dat er nodig extern toezicht moest komen. En ik denk dat als je de kring verbreedt, je zo'n grote winstdrive ziet, en elk kwartaal weer meer, dat er steeds meer spelers mee zijn gezogen. Al die spelers die je net noemde hadden de plicht gehad om in een eerdere fase te zeggen: dit kan niet. Daar kun je de accountants natuurlijk op aanspreken, maar ook de analisten en vele anderen. Het hele systeem is gaan falen en kennelijk moet je nu overal langs om te zeggen: jullie stonden toch ergens voor?

Worden met Bazel II de financiële markten ook transparanter?

> Het is heel boeiend dat er zo'n nadrukkelijke verantwoording bij de toezichthouder wordt gelegd om niet alleen te kijken naar de goede berekening van sommetjes, maar ook of er voldoende transparantie over risicobeheersing naar buiten toe is. Dan zou je dus denken dat het voor banken alleen maar interessanter wordt om te zeggen: ik moet mijn risico's dus goed meten, goed beheersen, goed balanceren, kijken hoe zich dat verhoudt tot mijn kapitaalconsequenties, en eventueel moet ik zorgen dat ik bepaalde risico's weer de deur uitdoe. En daar is de derivatenmarkt dan natuurlijk prima geschikt voor.

Gemengde financiële concerns hadden in hun beurskoers traditioneel een bankendiscount, tegenwoordig is sprake van een verzekeraarsdiscount. Kan het zijn dat de markt bang is dat de verzekeraars, via de derivatenmarkt, onvermoed kredietrisico hebben opgedaan?

> Een scherpe analyse. Dat is een van de dingen waar we de tanden wat meer in aan het zetten zijn: kredietrisico's die getransfereerd kunnen worden naar verzekeringsbedrijven en pensioenfondsen. Waarbij we zeggen: zitten er ook mensen die daar eventueel verstand van hebben? Ergens slaat het immers neer, onder ander daar. Weer huiswerk dus.

U bent 54. Hoe lang zijn de benoemingen hier?

> Zeven jaar. Mijn termijn loopt dus tot 2005.

Dat maakt u op uw stoffen vol.

> Ja. Deo volente.

'HET HELE SYSTEEM IS GAAN FALEN'

Wilt u nog wel een nieuwe termijn?

> Wat mij betreft doe ik ook nog zeven jaar daarna. Ik vind het een fantastisch vak.

Is er dan niet veel van het toezicht naar Europa verhuisd?

> O nee, landen als Frankrijk en Italië geven heus niet zo gauw veel weg. De samenwerking met buitenlandse toezichthouders zal wel verder toenemen. Een interessant voorbeeld daarvan is bij Fortis met de Belgen. Maar een Europese toezichthouder, daar geloof ik geen bal van.

U kunt altijd nog dominee worden.

> Zeker. Waar ik me jarenlang intensief mee bezig heb gehouden, is de oecumenische samenwerking bij ons in Almere Haven. Momenteel ben ik voorzitter van een commissie die probeert het 'Kerkgebouw' wat meer bij de tijd te brengen; community building eigenlijk.

Paisley, Kuitert, Visser of Gremdaat?

> Nou, Paisley vind ik absoluut verschrikkelijk, de dogmatiek, de eenzijdigheid, dat is allemaal heel ver van mijn bed. Voor Kuitert heb ik intellectueel veel respect, maar ik vind dat hij tegelijkertijd veel emotionele schade heeft aangebracht. Hij zou ongetwijfeld zeggen dat hij die weg op moest, dat het ging om intellectuele integriteit. Maar dan kun je toch nog wel op tijd ophouden met verwarring zaaien? Voor Visser heb ik juist gevoelsmatig veel respect, met zijn daden in Rotterdam in de Pauluskerk. Ik weet niet of ik de sociale moed zou hebben gehad van Visser om me zo onconventioneel op te stellen. Maar hij heeft ook dingen gedaan waarvan ik zeg: ik zou ze gewoon niet gedaan kunnen hebben, omdat je grenzen overschrijdt van wat wettelijk is toegestaan.

Dan houden we Gremdaat over.

> Die kan van die kleine preekjes houden die buitengewoon scherp zijn, maar door iedere keer die spekkjes er tussendoor te gooien, blijft het hanteerbaar. De enkele keer dat ik een preek in elkaar zet, probeer ik het zo te doen dat het op een manier pakt die niet te afstotend is, maar wel zo dat de mensen door gaan denken. De manier waarop Gremdaat dat doet, is heel boeiend. Er zit ook een stukje ironie in, en dat is ook goed. Jezelf voortdurend in de spiegel aankijken met een blik van: wat stelt dit nu eigenlijk helemaal voor, wat hier staat?